Differenciálegyenlet rendszerek

(A kezdeti érték probléma. Lineáris differenciálegyenlet rendszerek, magasabb rendű lineáris egyenletek.)

Szili László: Modellek és algoritmusok ea+gyak jegyzet alapján

Differenciálegyenleteknek 2 típusa van:

- 1. Közönséges diff.egyenletek (az ismeretlen egyváltozós függvény)
 - explicit elsőrendű diff.egyenlet
 - implicit elsőrendű diff.egyenlet
 - magasabb rendű diff.egyenlet
 - diff.egyenlet rendszer
- 2. Parciális diff.egyenletek (az ismeretlen többváltozós függvény) (ezekkel nem foglalkoztunk)

A kezdeti érték probléma

Feladat:

Adott (Kezdeti érték probléma, vagy Cauchy feladat):

```
n=1,2,...; (egyenletek száma)
D⊂RxR<sup>n</sup> tartomány (összefüggő, nyílt halmaz)
f:D→R<sup>n</sup> folytonos
```

Keresünk olyan I \subset R nyílt intervallumot és ϕ : I \to Rⁿ differenciálható (ezután: diffható) függvényt, hogy:

- 1) $(t, \varphi(t)) \in D \subset RxR^n \ (\forall t \in I)$
- 2) $\varphi'(t)=f(t,\varphi(t)) \ (\forall t \in I)$

Def.: A fenti feladatot **explicit, elsőrendű közönséges diff.egyenletnek** nevezzük. Az ilyen φ függvény a diff.egyenletrendszer megoldása az I intervallumon. Jelölések a feladatra:

```
x'(t) = f(t,x(t))

x' = f \circ (id,x)

(id:R \rightarrow R, t \rightarrow t

f: a \text{ diff.egyenlet jobb oldala})
```

Def.: Kezdeti-érték probléma

Legyen $[\tau,\xi] \in D \subset RxR^n$. Azt mondjuk, hogy a

φ: $I \rightarrow R^n$ függvény az $x' = f \circ (id,x), x(\tau) = \xi kezdeti-érték probléma megoldása,$

ha

- 1) az x' = f o(id,x), diff.egyenletet megoldja I-n
- 2) $\varphi(\tau) = \xi \ (\varphi \text{ átmegy a } (\tau, \xi) \text{ ponton})$

(Ezután kezdeti érték probléma rövidítve: k.é.p.)

K.é.p. megoldására vonatkozó legfontosabb kérdések:

- 1) A megoldás létezése
- 2) A megoldások egyértelműsége
- 3) A megoldások előállítása:
 - pontos megoldás (megoldóképlet)
 - közelítő megoldás
- 4) A megoldások függése (pl.) a kezdeti értéktől
- 5) Minőségi vizsgálatok: A megoldások bizonyos tulajdonságainak (pl.: periodicitás) vizsgálata a diff.egyenlet ismerete nélkül.

1. <u>A megoldás létezése</u>

Tétel: Cauchy-Peano tétel

f: $D \rightarrow R^n$ ($D \subset R \times R^n$ tartomány), f folytonos $\Rightarrow \forall (\tau, \xi) \in D$ esetén $x' = f \circ (id, x)$, $x(\tau) = \xi k.\acute{e}.p.-nak <u>van</u> megoldása.$

Lokális tétel: $\exists I \subset R$ intervallum ($\tau \in I$), hogy a diff.egyenletnek van megoldása I-n.

2. <u>A megoldás egyértelműsége</u>

Def.: A k.é.p. megoldás **globálisan egyértelmű**, ha $\forall \phi, \psi$ megoldásra:

$$\varphi(t) = \psi(t)$$
 $(\forall t \in (D_{\varphi} \cap D_{\psi}) \neq 0)$

Tétel: A k.é.p. megoldása globálisan egyértelmű \Leftrightarrow $\tilde{I} \subset R$ nyílt intervallum és $\exists \tilde{\phi} : \tilde{I} \to R^n$ függvény, úgy hogy

- 1) φ megoldása a k.é.p.-nak
- 2) minden más megoldás ennek a leszűkítése

Def.: Ha a $x' = f \circ (id,x), x(\tau) = \xi k.é.p.$ megoldása globálisan egyértelmű, akkor a fenti

tételben szereplő φ függvényt a k.é.p. **teljes megoldásának** nevezzük.

Def.: A k.é.p. egy ϕ^* : $I^* \to R^n$ megoldás **maximális megoldás**, ha nincs olyan ϕ^* -től különböző megoldás, amelyiknek a leszűkítése ϕ^* lenne.

Megjegyzés: Ha φ teljes megoldás $\Rightarrow \varphi$ maximális megoldás is. (fordítva <u>nem</u> igaz)

Def.: Az x' = f o(id,x), $x(\tau)=\xi$ k.é.p. **lokálisan egyértelműen** oldható meg, ha

 $\exists \ k(\tau,\xi) \subset D_f(\subset R \times R^n)$, amelyre leszűkítve a k.é.p.-t az már globálisan egyértelmű oldható meg, azaz:

 $\exists \ k(\tau,\xi) \subset D_f(\subset R \times R^n) \ x' = F \ o(id,x), \ x(\tau) = \xi \ k.\acute{e}.p. \ globálisan \ egyértelműen \ oldható \ meg, \ ahol \ F:= f|_{k(\tau,\xi)}$

Tétel: A k.é.p. megoldása lokálisan egyértelmű $\Leftrightarrow \exists \tau$ -t tartalmazó $I \subset \mathbb{R}^n$ nyílt intervallum, hogy $\forall \phi, \psi$ megoldásra: $I \subset D_f \cap D_{\psi}$

$$\varphi(t) = \psi(t) \quad (\forall t \in I)$$

Tétel: Tegyük fel hogy $\forall (\tau,\xi) \in D_f$ esetén az $x' = f \circ (id,x), x(\tau) = \xi k.é.p.$ lokálisan egyértelműen oldható meg. Ekkor $\forall (\tau,\xi) \in D_f$ kezdeti-érték esetén a k.é.p. globálisan is egyértelműen adható meg.

Def.: Lipschitz-féle feltétel (a k.é.p. létezésére és lokális egyértelműségére)

Tegyük fel, hogy az f: $D \rightarrow R^n$ ($D_f \subset R \times R^n$ tartomány). Az f függvény a $(\tau, \xi) \in D$ pontban a második változójában lokális **Lipschitz-féle feltételnek** tesz eleget, ha

 $\exists \ k(\tau,\xi) \subset D_f \text{ \'es } L_{\tau,\xi} > 0 \colon \|f(t,u) - f(t,\bar{u})\| \leq L_{\tau,\xi} \|u - \bar{u}\| \quad (\forall (t,u), \ (t,\bar{u}) \in k(\tau,\xi), \ \|.\| \text{ tetsz\"oleges norma } R^n\text{-en})$

Tétel: Elégséges feltétel a lokális Lipschitz-féle feltételre Tegyük fel, hogy:

- $f: D \rightarrow R^n (D_f \subset R \times R^n \text{ tartomány}).$
- D konvex (= bármely két pontot összekötő szakaszt is tartalamazza D)
- $f \in C^1$

Ekkor $\forall (\tau, \xi) \in D_{\Gamma}$ ben teljesül a lokális Lipschitz-féle feltétel.

Alaptétel: Picard-Lindelöf

Legyen f: $D \rightarrow R^n$ ($D_f \subset R \times R^n$ tartomány) és tegyük fel, hogy

- a. f folytonos
- b. $\forall (\tau, \xi) \in D$ pontban

f a második változójában lokális Lipschitz-féle feltételnek tesz eleget.

Ekkor $\forall (\tau,\xi) \in D$ esetén az x' = f o(id,x), x(τ)= ξ k.é.p. lokálisan egyértelműen oldható meg.

Következésképpen: minden k.é.p. globálisan is egyértelműen oldható meg. Megjegyzés:

- 1) Bizonyítás alapja a Banach-féle fixpont-tétellel
- 2) Létezést is állít a tétel (nem kell a Cauchy-Peano-ra hivatkozni)

Lineáris differenciálegyenlet rendszerek

Feladat: Adott: $n \in \mathbb{N}$, $I \subset \mathbb{R}$ nyílt intervallum

A: R^{n×n} matrix értékű folytonos függvény

b: Rⁿ vektor értékű folytonos függvény

Keresünk olyan J⊂I nyílt intervallumot és φ: J→Rⁿ diff.ható.

$$\varphi'(t) = A(t) \cdot \varphi(t) + b(t) \ (t \in J)$$

Lineáris diff.egyenletrendszer típusai:

- o Homogén egyenlet: x'=Ax (b≡0)
- o Inhomogén egyenlet: x'=Ax+b

Röviden: $x'(t)=A(t)\cdot x(t)+b(t) \Leftrightarrow$

Tétel: Tegyük fel, hogy a fenti feltételek teljesülnek.

Ekkor $\forall (\tau, \xi) \in I \times \mathbb{R}^n$ esetén az x'=Ax+b, x(τ)= ξ k.é.p.

- a) globálisan egyértelműen oldható meg
- b) a teljes megoldás értelmezési tartománya a teljes I intervallum

3. <u>A megoldás előállítása</u>

1. eset: homogén egyenlet: Az x'=Ax homogén egyenlet megoldásai

A tételből következik, hogy minden k.é.p.-re globálisan egyértelmű a megoldása és az értelmezési tartomány (ÉT) = I.

 \mathcal{M}_h : a teljes megoldások halmaza $\subset C(I, R^n)$ (I-n értelmezett R^n -beli folytonos függvények lineáris altere)

Segédtétel: A $\{\phi^{(i)} \mid i=1,2,...,m\} \subset \mathcal{M}_h$ függvényrendszer lineárisan független $\Leftrightarrow \exists t_o \in I$, hogy a $\{\phi^{(i)}(t_o) \mid i=1,2,...,m\} \subset \mathbb{R}^n$ vektorok lineárisan függetlenek.

Tétel: \mathcal{M}_h altér $C(I, \mathbb{R}^n)$ lineáris térben és dim $\mathcal{M}_h = n$.

Biz.:

Altér, ugyanis $\phi^{(1)}$, $\phi^{(2)}$ megoldás, $(\phi^{(i)})' = A\phi^{(i)}$ $(i=1,2) \Rightarrow \lambda_1 \phi^{(i)}$ $\lambda_2 \phi^{(i)}$ is megoldás. \mathcal{M}_h n dimenziós $(\tau \in I)$ $(i=1,2,\ldots,n)$

$$x'=Ax, x(\tau)=e(i)= 0$$

$$i \rightarrow 0$$

$$1$$

$$0$$

$$\vdots$$

$$0$$

$$\vdots$$

$$0$$

az n db teljes megoldás lineárisan független és minden megoldás előállítható ezek lineáris kombinációjából.

Def.:

- 1) x'=Ax homogén egyenlet egy alaprendszerén az \mathcal{M}_h altér egy bázisát értjük.
- 2) Ha $\varphi^{(1)}, \ldots, \varphi^{(n)}$ a homogén egyenlet egy alaprendszere, akkor

$$\Phi:= \begin{bmatrix} \phi_1{}^{(1)} \dots \phi_n{}^{(n)} \\ \dots & \dots \\ \phi_n{}^{(1)} \dots \phi_n{}^{(n)} \end{bmatrix} : I \rightarrow R^{n \times n}$$
 mátrix értékű függvényt az x'=Ax egyenlet **alapmátrixának** nevezzük.

Megjegyzés: A $\varphi^{(1)},...,\varphi^{(i)}$ alaprendszer \Leftrightarrow

- 1) ha lineárisan függetlenek
- 2) minden megoldás előáll ezek lineáris kombinációjából

Allítás: Ha Φ az x'=Ax homogén egyenlet alapmátrxa, akkor $\Phi'(t)=A(t)*\Phi(t)$ matrix diff.egyenletet Φ kiegészíti.

Tétel: A homogén egyenlet általános megoldása

Tegyük fel, hogy $\phi^{(1)}$, $\phi^{(2)}$,..., $\phi^{(n)}$ az x'=Ax egyenlet egy alaprendszere. Ekkor

$$\begin{split} &\mathcal{M}_h = \{ \sum c_i \; \phi^{(i)} \; | \; c_i \in \; \mathsf{R} \; , \; i = 1, 2, 3, \ldots, n \} = \\ &= \{ \Phi * c | \; c = \begin{pmatrix} c_1 \\ c_2 \\ \ldots \\ c_n \end{pmatrix} \in \; \mathsf{R}^n \; \} \end{split}$$

2. eset: Az x'=Ax+b inhomogén egyenlet megoldásai

Tétel: Jelölje $\mathcal{M}_{IH} = \{ \psi_0 + \varphi | \varphi \in \mathcal{M}_h \}$, azaz

inhomogén ált. meo. = hom. egy. ált. meo.-a + inhom. egy. part. meo.

$$\psi \qquad \qquad \Phi{\cdot}c \qquad \qquad \psi_0$$

Biz.: ψ az inhomogén egyenlet tetszőleges megoldás:

$$(\psi - \psi_0)' = \psi' - \psi_0' = A\psi + b - (A\psi_0 + b) = A(\psi - \psi_0)$$

azaz $\psi - \psi_0$ megoldása a homogén egyenletnek $\Rightarrow \exists c \in \mathbb{R}: \psi - \psi_0 = \Phi \cdot c$.

Az inhomogén egyenlet egy partikuláris megoldásának előállítása: az állandók variálásnak módszere:

A Lagrange-féle alapötlet: keressük ψ_0 -t a köv alakban: ψ_0 -t= $\Phi(t)$ *c(t) $(c \in \mathbb{R}^n)$

$$\begin{split} &\psi_0\text{'}(t) = \Phi\text{'}(t)c(t) + \Phi(t)c\text{'}(t) = A(t) \cdot \Phi(t)c(t) + \Phi(t)c\text{'}(t) = A(t) \ \psi_0 \ (t) + b(t) \\ &\Phi(t)c\text{'}(t) = b(t) \qquad \qquad (\exists \Phi^\text{-1}(t) \ \forall t\text{-re, uis } \Phi \ alaprendszer + segédtétel) \\ &c\text{'}(t) = \Phi^\text{-1}(t) \ b(t) \end{split}$$

$$c(t) = \int_{a}^{t} \Phi^{-1}(s)b(s)ds \quad (a \in I \text{ tetszőleges})$$

Tétel: Cauchy-formula, az inhomogén diff.egyenlet megoldóképlete

Legyen Φ az x'=Ax+b inhomogén egyenlet egy alapmátrixa. Ekkor $\forall (\tau,\xi) \in I \times \mathbb{R}^n$ esetén x'=Ax+b, x(τ)= ξ k.é.p. globálisan egyértelműen oldható meg. A teljes megoldás:

Megjegyzés: Változó együtthatós (azaz Ax nem állandó) esetben nincs általános módszer a Φ alapmátrix előállítására.

Magasabb szintű lineáris egyenletek

Feladat: Adott $n \in \mathbb{N}$, $h \in \mathbb{R} \times \mathbb{R}^n \to \mathbb{R}^1$ folytonos (D_h taromány)

<u>Keresünk</u>: olyan I⊂R nyílt intervallumot és φ:I→R n-szer folytonosan deriválható függvényt, hogy:

a)
$$(t, \varphi(t), \varphi'(t), ..., \varphi^{(n-1)}(t)) \in D_h$$
 $(t \in I)$

b)
$$\varphi^{(n)}(t) = h(t, \varphi(t), \varphi'(t), ..., \varphi^{(n-1)}(t))$$
 $(t \in I)$

Def.: Ezt a feladatot **n-edrendű explicit diff.egyenletnek** nevezzük.

Jelölés:
$$y^{(n)}(t) = h(t, y(t), ..., y^{(n-1)}(t))$$

K.é.p. ezekre:

$$\begin{split} &(\tau,\xi){\in}\,\mathsf{R}{\times}\mathsf{R}^{n},\,(\tau,\xi){\in}\,D_{h}\\ &y^{(n)}(t)=h(t,\,y(t),\,\ldots\,,\,y^{(n-1)}(t))\\ &y(\tau){=}\xi_{1},\,y^{\prime}(\tau){=}\xi_{2},\,\ldots,\,y^{(n-1)}(\tau)\,{=}\xi_{n},\,ahol\,\,\xi{:=}\,(\xi_{1},\,\ldots,\xi_{n}) \end{split}$$

Tétel: Atviteli elv

$$\begin{aligned} y^{(n)}(t) &= h(t,\,y(t),\,\dots,\,y^{(n-1)}(t)) \Longleftrightarrow x\,'(t) = f(t,x(t)), \text{ ahol } f(t,\,u_1,\,u_2,\,\dots,\,u_n) \\ &\quad M - \text{Magasabbrend} \tilde{u} \qquad \qquad R - \text{Rendszer} \end{aligned}$$

a) ha
$$\varphi$$
 megoldása M -nek, akkor $\psi = \begin{pmatrix} \varphi_1 \\ \varphi' \\ \dots \\ \varphi^{(n-1)} \end{pmatrix}$ megoldása R -nek, és

b) ha
$$\psi = \begin{bmatrix} \psi_1 \\ \dots \\ \psi_n \end{bmatrix}$$
 megoldása R -nek \Rightarrow az első komponense $\psi_1 (\in R \rightarrow R)$ megoldása M -

Ezért igaz:

Tétel: Ha $h \in R \times R^n \to R^1$ folytonos függvény, és a 2. változójában lokális Lipschitz-féle feltételnek tesz eleget, akkor $\forall (\tau, \xi) \in D_h$ esetén

lokálisan és globálisan is egyértelműen oldható meg és minden teljes megoldás határtól határig halad.

Általános alak:

 $y^{(n)}(t) + a_{n-1}y^{(n-1)}(t) + ... + a_1y^2 + a_0y = b$, ahol $a_{i,b}$: $I \rightarrow R$ adott folytonos függvények. Az egyenlet itt is lehet homogén ($b\equiv 0$) és inhomogén.

Állandó együtthatós n-edrendű homogén, lineáris diff.egyenlet alaprendszerének előállítása

Tétel: A homogén egyenlet alaprendszerének explicit előállítása

- 1) Ha a p(λ) karakterisztikus polinom gyökei valósak és különbozőek: $\lambda_1, \lambda_2, \dots \lambda_n$
 - $\varphi_i(t) = e^{\lambda it}$ ($t \in \mathbb{R}$, i=1,2,...,n) alaprendszere a homogén egyenletnek.
- 2) Ha a λ a p(λ) karakterisztikus polinom s-szeres valós gyöke \Rightarrow $\phi_1(t) = e^{\lambda t}, \ \phi_2(t) = t \cdot e^{\lambda t}, \ \phi_3(t) = t^3 \cdot e^{\lambda t} \ , \ldots, \ \phi_s(t) = t^{s-1} \cdot e^{\lambda t}$

s db lineárisan független megoldása van

- 3) Ha $\lambda = \alpha + i\beta \in \mathbb{C}$ ($\beta \neq 0$) komplex gyöke a karakterisztikus polinomnak, akkor
 - $\varphi_1(t) = e^{\alpha t} \cdot \cos \beta t$
 - $\varphi_2(t) = e^{\alpha t} \cdot \sin \beta t$
 - a homogén egyenlet két lineárisan független megoldása.
- 4) Többszörös komplex gyök esetén is hasonlóan kezelhető: ha λ s-szeres komplex gyök ⇒ 2s db lineárisan független valós megoldása adható meg

Inhomogén egyenletek:

Tétel: Állandók variálása

Legyen ϕ_1 , ϕ_2 ,..., ϕ_n a homogén egyenlet egy alaprendszere. A $\psi_0(t) = \sum_{k=1}^{\infty} c_n(t) \phi_n(t)$ függvény az inhomogén egyenlet egy megoldása, ha a c'(t):= $\begin{bmatrix} c'_1(t) \\ ... \\ c'_n(t) \end{bmatrix}$ függvényre:

$$\Phi(t) \cdot c'(t) = \begin{bmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \\ b(t) \end{bmatrix} \text{ teljesül, ahol}$$

$$\Phi(t) = \begin{bmatrix} \phi_1(t) \dots \phi_n(t) \\ \phi_{1}(t) \dots \phi_{n}(t) \\ \vdots \\ \phi^{(n-1)}_{1}(t) \dots \phi^{(n-1)}_{n}(t) \end{bmatrix}$$

Wronski-féle mátrix

Speciális jobb oldal: b(t)=P(t) $e^{\alpha t} \cdot (c_1 \sin \beta t + c_2 \cos \beta t) \rightarrow az$ ilyen alakú függvényeket kvázipolinomoknak szokás nevezni polinom

Megjegyzés: Kvázipolinom deriváltja is kvázipolinom.

Tétel: Próbafüggvény módszer

Tekintsük a következő egyenletet:

$$y^{(n)}(t) + a_{n-1}y^{(n-1)}(t) + \ldots + a_1y^2 + a_0y = P(t) \ e^{\alpha t} \cdot (c_1 \sin \beta t + c_2 \cos \beta t)$$

 $a \in R$, i=0,1,...,n-1, $\alpha,\beta \in R$, P(t):polinom

Legyen: $\mu := \alpha + i\beta \in C$

0, ha μ nem gyöke a homogén egyenlet karakterisztikus polinomjának k:=

k, ha µ k-szoros gyök (k≥1). Ez az ún. rezonancia eset.

Ekkor az inhomogén egyenletnek <u>van</u> ilyen alakú megoldása:

$$\psi_0(t) = \{G(t) \cdot e^{\alpha t} \sin\beta t + H(t)e^{\alpha t} \cdot \cos\beta t\} \cdot t^{\tilde{k}}$$

$$G(t), H(t) - \text{polinomok}; \text{ grad } G, \text{ grad } H \leq \text{gradP}$$

Tétel: Szuperpozíció elve

Tegyük fel, hogy

 $\psi_1 \text{ megold\'asa: } y^{\text{(n)}}\!(t) + a_{\text{n-1}} y^{\text{(n-1)}}\!(t) \!+\! \dots \!+\! a_1 y^{\text{\prime}} \!+\! a_0 y \!\!=\! b_1$

 ψ_2 megoldása: $y^{(n)}(t) + a_{n-1}y^{(n-1)}(t) + ... + a_1y' + a_0y = b_2$

 $\Rightarrow (\psi_1 + \psi_2)$ megoldja a $y^{(n)}(t) + a_{n-1}y^{(n-1)}(t) + ... + a_1y' + a_0y = b_1 + b_2$

Kapcsolat az alaprendszer előállítása és a sajátérték probléma között

Tétel: Ha az $A \in \mathbb{R}^{n \times n}$ mátrixnak van n db lineárisan független valós sajátvektora:

$$s^{(1)}, s^{(2)}, \dots, s^{(n)} \in \mathbb{R}^n$$

 $\lambda_1, \lambda_2, \ldots \lambda_n$ valós (nem feltétlenül különböző) sajátértékek \Rightarrow

 $\varphi^{(k)}(t)$: $s^{(k)}e^{\alpha_k t}$ ($t \in \mathbb{R}, k = 1, 2, ..., n$)

függvények az x'=Ax egyenlet egy alaprendszere.